

วัยเด็กและญาติผู้ใหญ่

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ มีชื่อจริงว่า เจื่อม นามสกุล พานิช เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ 27 พฤษภาคม 2449 ตรงกับวันขึ้น 7 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเมีย ที่บ้านตลาดพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี บิดาชื่อเซียง มารดาชื่อเคลื่อน บรรพบุรุษ ฝ่ายบิดามีเชื้อสายจีน กัง (ปู) ชื่อยี่ก้อ แซ่เค้าหรือไค้ว มาจากอำเภอพะเยา เล็ง เขตแต่จิว ยาชื่อส้มจีน บรรพบุรุษอพยพจากอำเภอปากพอง นครศรีธรรมราช มาอยู่เมืองไชยาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ บรรพบุรุษฝ่ายมารดาเป็นชาวอำเภอท่าฉาง เขตติดต่อกับอำเภอไชยา ดาชื่อเลง มีศเป็นขุนสิทธิสาร ตำแหน่งหัวเมืองกะแคะเทียบเท่ากับนายอำเภอในปัจจุบัน เมืองกะแคะต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอกาญจนดิษฐ์ ยายชื่อใจ ครอบครัวยุวกด้านตายนี้มีศรัทธามั่นคงในพระศาสนา ทำสมาธิภาวนากันภายในบ้านเรือน นางเคลื่อนจึงใกล้ชิดกับศาสนามาตั้งแต่เด็ก เมื่อแต่งงานแล้ว จึงมาอยู่กับสามีที่พุมเรียง มีอาชีพค้าขายของชำ มีบุตรธิดาที่ยังมีชีวิตอยู่สามคนคือท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ นายธรรมทาส พานิช และนางกิมซ้อย เหมะกุล

สภาพบ้านเกิดและแรกศึกษา

เมืองไชยาอันเป็นถิ่นกำเนิดของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุนี้ เคยเป็นพุทธอาณาจักรแบบมหายานที่มีความเจริญรุ่งเรืองถึงขนาดมาก่อน ดังมีพระบรมธาตุไชยาและองค์ปฏิมาอวโลกิเตศวร ตลอดจนโบราณวัตถุอื่นๆ อีกมากมาย เป็นหลักฐานปรากฏอยู่ นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีคนสำคัญหลายท่านรวมทั้งท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุเอง ต่างสันนิษฐานต้องกันว่า ไชยา อำเภอบ้านเล็กฯ แห่งนี้เคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัยมาแล้ว ในบางศตวรรษแห่งยุคนี้ ซึ่งเคยมีอารยธรรมแผ่คลุมไปทั่วพื้นเอเชียอาคเนย์

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุเกิดปลายแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นพุมเรียงยังเป็นที่ตั้งของตัวเมืองไชยาหรือจังหวัดไชยา ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2452 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ทางการได้ย้ายที่ตั้งจังหวัดไปอยู่ที่บ้านคอน และเมื่อ พ.ศ. 2458 ได้เปลี่ยนชื่อจากจังหวัดไชยา มาเป็นจังหวัดสุราษฎร์ธานี พุมเรียงจึงลดฐานะลงเป็นที่ตั้งของอำเภอ ต่อมา พ.ศ. 2478 ทางการได้ย้ายที่ตั้งอำเภอมาอยู่ที่ตำบลตลาดซึ่งอยู่ริมทางรถไฟ ห่างจากพุมเรียงราว 6 ก.ม. พุมเรียงจึงลดฐานะลงเป็นตำบลตั้งแต่นั้นมา ดังนั้นช่วงที่ท่านอาจารย์ เติบโตขึ้นมาจนเป็นหนุ่ม และได้บวชเรียน บ้านเกิดของท่านจึงเป็นที่ตั้งของตัวอำเภอและครอบครัวของท่านก็สนิทสนมกับข้าราชการในท้องถิ่นพอสมควร

เมื่อสมัยที่ท่านอาจารย์ยังเป็นเด็กอยู่นั้น วัดยังเป็นศูนย์กลางชีวิตของชุมชนในตำบลพุมเรียงมีวัดถึง 5 วัด แต่ละวัดยังมีผู้บวชเรียนกันเป็นจำนวนมาก และบวชเรียนกัน 3-4 พรรษาเป็นอย่างน้อย พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือวัดยังเป็นสถาบันทางการศึกษาที่สำคัญของชุมชนตั้งแต่แรกสุดจนถึงขั้นสูงสุดและการศึกษาเบื้องต้นของท่านอาจารย์ก็ได้จากวัดนี้เอง

ในวัยก่อนที่หนุ่มเงื่อมจะมีอายุครบขวานั้น วงการศาสนาท้องถิ่นในพุมเรียงกำลังตื่นกับการศึกษานักธรรม ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงดำริให้มีขึ้นและเป็นการศึกษาระบบใหม่ ที่เพิ่งจะเข้ามาถึงพุมเรียงที่ร้านค้าของนางเคลือนั่นเอง ได้กลายเป็นเวทีสำคัญ ในหมู่นักเลงธรรมะที่เป็นฆราวาส หนุ่มเงื่อมได้เข้าร่วมวงกับเขาด้วย และเป็นเด็กหนุ่มเพียงคนเดียวในวงสนทนา ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการและผู้เฒ่าผู้แก่ แต่แล้วในไม่ช้า หนุ่มน้อยที่สุดคนนี้ก็กลับกลายเป็นที่ขอมรับ จนคนอื่นยกให้เป็นอาจารย์ธรรมะ ทั้งนี้เพราะได้แอบอ่านหนังสือนักธรรมตรีโท เอก ที่ทางคณะสงฆ์ใช้เป็นหลักสูตรนักธรรมจนทะลุปรุไปทั้งหมดแล้ว นอกจากนั้น ยังได้ศึกษาอภิธรรมด้วยตนเองอีกด้วยอย่างไรก็ตามในขณะนี้ อาจารย์ธรรมะหนุ่มเริ่มสงสัยศรัทธาความเชื่อของพุทธบริษัทซึ่งนิยมเชื่อถือกันอยู่ทั่ว ๆ ไปว่า จะเป็นเรื่องถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์หรือไม่ เช่น เรื่องการถือพระรัตนตรัย การทำบุญให้ทาน ความหมายของนรกสวรรค์ ตลอดจนเรื่องชาติภพและบาปบุญ ซึ่งเป็นเรื่องอดีต อนาคตมากกว่าที่เป็นปัจจุบัน

เมื่ออายุครบบวช หนุ่มเงื่อมก็ได้บวชเรียนตามประเพณี เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม 2469 ที่โรงอุโบสถวัดอุบลหรือวัดนอก และมาประจำอยู่ที่วัดพุมเรียงอันเป็นวัดที่ในสกุลนี้บวชเรียนมาแต่บรรพบุรุษ อุปัชฌาย์ คือ พระครูโสภณเจตติการาม (คง วิมาโล) รองเจ้าคณะเมืองในสมัยนั้น และเนื่องจากพื้นฐานที่ได้ศึกษา และเคยได้ธรรมะมาอย่างซ้ำของนี้เอง พอบวชได้ไม่กี่วัน พระเงื่อมก็กลายเป็นธรรมกถึกมีชื่อของพุมเรียง โดยเจ้าอาวาสซึ่งเคยเป็นเด็กวัดรุ่นพี่ ก็หนุนเชิดให้เต็มที่

ดังนั้นพรรษาแรก นอกจากการเรียนนักธรรมแล้ว เวลาที่หมดไปกับการเตรียมเทศน์และการเทศน์เป็นประจำทุกวัน การเทศน์ได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากญาติโยม ก็เนื่องจากท่านสรรหานิทานและข้อคิดแปลกๆ จากการเรียนรู้ธรรมะและที่อื่นๆ มาสอดแทรกลงไป แม้จะถือใบลานนั่งธรรมาสน์เทศน์ตามธรรมเนียมเก่า แต่ท่านก็ใช้ภาษาที่ฟังง่ายและไม่ซ้ำซาก นอกจากนั้นยังมีการออกหนังสือพิมพ์เดือนปิดฝาผนัง เขียนเรื่องชวนหัว ให้คนอ่านขบขันกันภายในวัดด้วย

เนื่องจากเป็นองค์ธรรมกถึก ผู้สามารถปราดปรื่องนี้เอง จึงได้รับการเอาอกเอาใจจากพุทธบริษัทรอบข้าง และตนเองก็รู้สึกเพลิดเพลินในกิจกรรมต่างๆ ในที่สุด ก็ลืมความคิดที่จะสึกตอนออกพรรษา

การที่ท่านไม่สึกครั้งนี้ มีผลทำให้นายธรรมทาส น้องชาย ขอมละทิ้งการศึกษาทางด้านแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อออกมารับผิดชอบทางบ้านแทนพี่ชาย และช่วยให้ท่านเจริญสมณธรรมต่อไป โดยไม่ต้องห่วงพะวงความเป็นอยู่ของมารดาทางบ้าน

ชีวิตในสมณเพศพรรษาที่สอง ก็ผ่านไปในการทำงานเดียวกัน นอกจากการศึกษา เพื่อสอบนักธรรมแล้ว การเทศน์และความใคร่รู้ใคร่เรียน ทำให้พระเจี๊อมชวนชวาศึกษาธรรมะจากหนังสือทุกอย่าง ที่จะหาได้ภายในท้องถิ่นเวลานั้น รวมทั้ง “ธรรมจักขุ” ซึ่งเป็นวารสารที่ออกภายใต้พระบัญชาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เมื่อพรรษาสองผ่านไป และสอบนักธรรมโทได้แล้ว ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญอย่างหนึ่งขึ้นในชีวิตพระหนุ่ม นั่นคือ การเดินทางเข้ามาศึกษาปริยัตธรรมต่อ ณ วัดปทุมคงคา หรือวัดสำเพ็ง ในกรุงเทพฯ อันเป็นสำนักที่อาลัยเคยพำนักมาก่อน และอาคนนี่เอง เป็นผู้วิ่งเต้นผลักดันในเรื่องนี้

ก่อนขึ้นกรุงเทพฯ ท่านวาดภาพไว้ว่า พระนครคือศูนย์กลางของความเจริญทุกอย่าง รวมทั้งศาสนา พระนครในกรุง จะต้องเป็นสมณผู้ดำรงชีวิตตามธรรมวินัย เนื่องจากเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความรู้ทางปริยัต อันเป็นหลักพื้นฐานพระมหาเปรียญ คือ ผู้มีเกียรติสูงส่ง เพราะก่อรูปด้วยความรู้และคุณธรรม พระเปรียญ ๑ ประโยค คือ ผู้รู้จบพรหมจรรย์

ภาพอุดมคติที่อยู่ในจิตใจของพระหนุ่มบ้านนอก ค่อยๆ ถูกทาบพังลงทีละภาพสองภาพ จนไม่มีเหลือขึ้นคืออยู่เลย เมื่อพบว่าศิลาจารวัดของพระนครเมืองกรุงออกนอกถิ่นนอกทางยิ่งกว่าพระนครบ้านนอกที่อยู่กันตามประเพณีประสาคนไม่มีความรู้เสียอีก นี่คือสภาพของพระสงฆ์ในกรุงเทพฯ เมื่อ 50-60 ปีก่อน ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งในจิตใจอย่างรุนแรงกับพระเจี๊อมจนถึงกับเกิดความเอือมระอาชีวิตในสมณเพศ ในที่สุดยังไม่ทันเข้าพรรษา ก็ลาพระอาจารย์กลับบ้านเกิดเมืองนอน เพื่อลาสิกขา

กลับถึงบ้านตอนนั้น ก็จวนเจียนจะเข้าพรรษาเต็มที จะสึกก็ไซ้ที่ จะกลายเป็นร่อนรนไปโบราณถือว่าไม่งาม เมื่อมีผู้ชักชวนตามธรรมเนียม พระเจี๊อมจึงตัดสินใจเข้าพรรษาที่ 3 พร้อมกับเรียนนักธรรมเอกด้วยตนเองและสอบได้ในปีนั้น

พอออกพรรษา ชีวิตก็ถูกหันเหอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวัดพระบรมธาตุไชยาเปิดโรงเรียนนักธรรมขึ้น และขาดครูสอน ท่านได้รับคำขอร้องนิมนต์ให้ไปเป็นครูสอนนักธรรม ความคิดที่จะลาเพศเมื่อออกพรรษา จึงเลื่อนออกไป

ในปีที่พระพี่ชาย กำลังสนุกกับการเล่นบทครูสอนนักธรรมอยู่ นายธรรมทาส ก็ได้รวบรวมญาติมิตร ที่ไปพระศาสนาคล้ายคลึงกัน ตั้งเป็นคณะขึ้น ในเดือนกันยายน ปี 2472 คณะนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะปลูกจิตสำนึกใหม่ ทางศีลธรรมและศาสนาในหมู่ชาวพุทธ และนี่ก็คือ หน่ออ่อนของคณะธรรมทานในเวลาต่อมานั่นเอง

ฝ่ายพระเจี๊อมันั้น พรรษาที่ 4 ได้ผ่านไปด้วยความเพลินกับการสอนนักธรรมและปรากฏว่านักเรียนที่ท่านสอน สามารถสอบยกขึ้นหมดทั้งชั้นตรีและชั้นโท ช่วงนี้เองที่อาลัยได้เข้ามามีบทบาทอีกครั้ง ด้วยการเร่งเร้าให้หลานขึ้นกรุงเทพฯ เพื่อมาเรียนต่อ ทั้งนี้เพื่อหีบพยัคฆ์มหาเปรียญกลับมาอวดบ้านให้ได้ ในที่สุดพระหลานชายก็เห็นคล้อย มุ่งเข้ากรุงอีกครั้งเพื่อเป็นมหาเปรียญ การกลับเข้าไปเรียนบาลีครั้งนี้ เป็นช่วงพัฒนาการสำคัญยิ่งช่วงหนึ่งของชีวิตที่ท่านเองก็ไม่ได้คาดคิดมาก่อน

ระยะแรกท่านเข้าชั้นเรียนตามปกติ แต่ต่อมาไม่นานนัก ท่านก็ทนความอึดอัดของการเรียนในห้องไม่ได้ จึงขอศึกษาพิเศษเป็นการส่วนตัวกับพระอาจารย์สอบบาลี ซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกัน คือพระมหากลั่น ปิยทสุลี ซึ่งได้เป็น พระครูชยาภิวัฒน์ในเวลาต่อมา พระเจี๊อมเริ่มสนใจความรู้อื่นๆ นอกหลักสูตรเป็นอันมาก รวมทั้งวิทยาการใหม่ๆ เช่น การถ่ายรูป พิมพ์ดีด วิทยุ แผ่นเสียง และความรู้ภาษาอังกฤษ และที่สนใจอย่างยิ่งก็คือ วิชาวิทยาศาสตร์ ทั้งยังติดตามข่าวสารบ้านเมือง และความคิดความอ่าน ของปัญญาชนชั้นนำสมัยนั้นอย่างใกล้ชิด งานเขียนของครูเทพ น.ม.ส. พระองค์วรมณ เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีปและหลวงวิจิตรวาทการ ย่อมอยู่ในสายตาตลอดเวลา

เมื่อประกาศผลสอบปีแรก พระเจี๊อมก็ได้กลายเป็นพระมหาเจี๊อมสมความตั้งใจแต่แรก แต่ก็ เป็นความตั้งใจที่อ่อนกำลังลงมากแล้ว เพราะจิตใจของพระหนุ่มเริ่มเบี่ยงเบนออกจากฐานเดิม ไฟที่จะสอบเพื่อให้ได้เปรียญธรรมสูงๆ เริ่มอ่อนกำลังลง ความสนใจพุทธศาสนาก้าวพ้นขอบเขตการเรียนรู้เพื่อสอบ สู่การเรียนรู้ เพื่อรู้ และรู้เพื่อปฏิบัติมากขึ้นทุกที เริ่มรวบรวมสะสมหนังสือพุทธศาสนา เท่าที่จะหาได้ในสมัยนั้น ไว้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง

ยิ่งศึกษาคัมภีร์ที่เป็นหลักดั้งเดิมชั้นบาลีไตรปิฎก ความศรัทธาในอุดมคติสูงสุดตามที่พระบรมศาสดาวางไว้ ก็ยิ่งเพิ่มพูนหนาแน่นขึ้น พระมหาหนุ่มมั่นใจขึ้นทุกทีว่า หนทางดำเนินไปสู่ความเป็นอริยบุคคลนั้น น่าจะยังเป็นไปได้จริงในท่ามกลางยุควัตถุนิยมอับซึบซ้น ประกอบกับท่านเริ่มมีความเห็นเกี่ยวกับการแปลและการตีความ ต่างจากที่สอนกันในหลักสูตร ดังนั้น พระมหาเจี๊อมจึงสอบประโยค 4 ตกตามความคาดหมาย พร้อมๆ กับความตั้งใจในหนทางแห่งอุดมคติเริ่มสูงงอมเต็มที

ในที่สุดปีนั้น ท่านจึงล้มเลิกความตั้งใจโดยสิ้นเชิง ที่จะสอบเอาหัตถศพระเปรียญสูงขึ้นไปอีก ท่านชอบตำรับตำราที่จำเป็นเดินทางกลับสู่หุบเรียงมุ่งหมายหาสถานที่สงบสงัดในละแวกบ้านเกิดนั้นเอง เพื่อศึกษาค้นคว้าหลักธรรมสำหรับปฏิบัติ เพื่อความดับทุกข์ตามรอยบาทพระศาสดาด้วยความเชื่อมั่นว่าการฟื้นฟูพุทธศาสนาให้สะอาดบริสุทธิ์ และมีคุณค่าต่อสังคมอีกครั้งหนึ่งนั้นเป็นไปได้ สวมโมกขพลารามจึงถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อการนี้เอง และวิถีชีวิตของพระมหาเปรียญหนุ่มก็เบนเข็มไปสู่ความเป็นพระเถื่อน ในตอนแรกๆ ที่ปลื้กตัวเข้าไปอยู่ในป่านั้น ชาวบ้านถึงกับล้อกันว่ามหาเจี๊อมเป็นพระบ้าด้วยซ้ำ

สวนโมกข์พลาราม ตั้งขึ้นตรงกับวันวิสาขบูชา ก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพียงหนึ่งเดือน ณ ที่ซึ่งเดิมเป็นวัดร้าง ในเขตตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา มีเนื้อที่ประมาณ 60 ไร่

หลักการพื้นฐาน ที่ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุวางไว้ในการสร้างสวนโมกข์ ก็คือต้องการให้สิ่งแวดล้อมและวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ เรียบง่ายใกล้ชิดกับธรรมชาติคล้ายกับความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ในครั้งพุทธกาลที่สุด แต่ไม่ใช่ทำอย่างมง่ายตายตัว กล่าวคือ ทำอย่างศึกษาทดลอง เช่นเดียวกับการค้นคว้าทดลองวิทยาศาสตร์ หากเป็นวิทยาศาสตร์ที่เล่นกับปัญหาทางจิตใจของมนุษย์อย่างถึงรากที่สุด ฉะนั้นงานหลักของท่านในช่วงแรกสุดของการมีสวนโมกข์ ก็คือ การศึกษาค้นคว้าและนำมา ทดลองปฏิบัติ

นี่เองเป็นคุณูปการอันสำคัญยิ่ง ที่ท่านมอบให้วงการพุทธศาสนาในเมืองไทยเพราะแต่เดิมนั้น ถือกันว่า ฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสี คือฝ่ายทฤษฎีและฝ่ายปฏิบัตินั้น ต้องแยกจากกัน คตินี้นับเนื่องมาแต่ลังกาทวีป อันเป็นต้นตอของเถรวาทแบบที่ประเทศเรารับมา ท่านเป็นพระสงฆ์ไทยองค์แรก ที่เห็นและทำให้เห็น อย่างเป็นทางการว่า ทั้งสองส่วนนี้จำเป็นต้องประสานกัน การเรียนทางทฤษฎีต้องมุ่งหมายเพื่อการปฏิบัติ และการปฏิบัติต้องอาศัยทฤษฎีที่ถูกต้องชี้แนะ แทนที่ทั้งสองฝ่ายจะปฏิเสธกันและกันดังที่ผ่านมา

เมื่อท่านจะลงมือปฏิบัติจริง จึงพบว่าตำราภาษาไทยที่มีอยู่นั้น อธิบายธรรมะไว้ไม่เพียงพอสำหรับผู้ที่ต้องการปฏิบัติธรรมให้หลุดพ้นจริงๆ ด้วยเหตุนี้ พอเข้าพรรษาปีแรกในสวนโมกข์ท่านเริ่มรจนา “ตามรอยพระอรหันต์” โดยมุ่งหมายจะแสดงแผนที่ สำหรับการเดินทางไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ อันเป็นอุดมคติสูงสุดแห่งพุทธศาสนา ตามลำดับขั้นตั้งแต่ก้าวแรกเป็นต้นไป งานนิพนธ์ชิ้นนี้เองที่ให้กำเนิดนาม “พุทธทาส” ขึ้นในบรรณภาพและในวงการพระศาสนา โดยเฉพาะของเมืองไทยเท่านั้น หากของโลกด้วย และในปี 2475 นั้นเอง ท่านได้เริ่มเทศน์ธรรมะแปลกหูประชาชน ในหัวข้อ “พุทธศาสนากับประชาธิปไตย” เพื่ออธิบายให้ประชาชนถิ่นนั้น เข้าใจความหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ฯ จากแง่มุมของศาสนานั้นเอง

ปีรุ่งขึ้น งานได้คืบไปสู่ระดับใหม่อีกก้าวหนึ่ง เป็นการริเริ่มที่แสดงให้เห็นถึงอินทรีย์ ความสามารถในการมองการณ์ไกล ของพระมหาหนุมร่วมกับนายธรรมทาสน้องชาย และเป็นก้าวที่มีผลต่อการเจริญเติบโตของงานเผยแพรศาสนาตามแนวสวนโมกข์อย่างเด่นชัดที่สุด รวมทั้งเป็น “การศึกษาอย่างมโหฬาร” สำหรับพุทธทาสภิกขุ ในวัยหนุ่มฉกรรจ์ด้วยงานที่ว่านี้ก็คือการออกหนังสือพิมพ์ “พุทธศาสนา” รายสามเดือน ซึ่งเผยโฉมออกมาสู่บรรณภาพฉบับแรก เมื่อเดือน พฤษภาคม 2476

เพราะข้อเขียนต่างๆ ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนานี้เอง เป็นเหตุให้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโรเถระ) เดินทางมาเยี่ยมสวนโมกข์พลารามที่ตำบลพุมเรียง เมื่อครั้งที่ดำเนินกิจการได้เพียง 6 ปี ท่านผู้นี้เป็นถึงประธานกรรมการมหาเถรสมาคมในขณะนั้น

นอกจากนี้หนังสือพิมพ์พุทธศาสนายังได้เป็นหัวข้อสำคัญของขบวนการสวนโมกข์ ในการตีความธรรมะให้สื่อสารกับคนรุ่นใหม่ในเวลานั้น ปรากฏว่า มีพระหนุ่มเจรน้อยและปัญญาชนคนรุ่นใหม่หลายคน ได้มีโอกาสรู้จักสวนโมกข์ และท่านอาจารย์ โดยผ่านหนังสือวารสารฉบับนี้ ฝ่ายบรรพชิตที่สำคัญได้แก่ พระราชนันทมุนี (ท่านปัญญานันทะ) เจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์ในปัจจุบัน พระราชญาณกวี (บุญชวน เขมาภิรัตน์) เจ้าคณะจังหวัดชุมพรในปัจจุบัน ทั้งสองท่านนี้เป็นคนรุ่นเดียวกับท่านอาจารย์ อีกท่านหนึ่งคือพระมหาสำเร็จ สุทรวาสีมาอยู่สวนโมกข์ตั้งแต่องค์เป็นสามเณร ทั้งสามท่านนี้เคยร่วมจำพรรษาที่สวนโมกข์ เมื่อปี 2479 สามเณรสำร็จนั้นอยู่ต่อมาอีกจนบวชพระและสอบได้มหาเปรียญช่วยงานอยู่ที่สวนโมกข์จนถึงปี 2500 จึงแยกออกไปทำงานของตน ปัจจุบันถือว่าเป็นศิษย์บรรพชิตที่อาวุโสที่สุดของสวนโมกข์ ทั้งสามท่านนี้ยังไปมาหาสู่กับท่านอาจารย์ตราบเท่าทุกวันนี้

ความเป็นหนังสือนำทางสติปัญญาของยุคสมัยของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาได้เป็นเหตุชักจูงให้บรรพชาซึ่งเป็นผู้ปัญญาชนระดับสูง มาเป็นกำลังสนับสนุนงานของสวนโมกข์ในเวลาต่อมา หลายท่านด้วยกัน เช่น พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี) เนติบัณฑิตจากอังกฤษและข้าราชการผู้ใหญ่ประจำศาลอุทธรณ์ พระยาภะรตราษสุพิช พระคุณยพากย์สุวรรณังค์ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ รวมทั้งนักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์ฝ่ายสังคมนิยมอย่าง ท่านปรีดี พนมยงค์ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ และนาย สะอาด วัชรากษ์ เป็นต้น

เมื่อพระมหาเจ่อมพี่ชาย กลับมาปักหลักที่บ้านเกิด ทางด้านนายธรรมทาส ก็ได้เริ่มดำเนินการคณะธรรมทานจริงจังขึ้น ด้วยความร่วมมืออย่างดีจากนางเคลื่อนไหว ซึ่งเห็นด้วยกับอุดมคติของลูกชายทั้งสอง บ้านหลังเดิมที่ว่างอยู่นั้น ได้เปิดเป็นห้องธรรมทานขึ้น มีการทำบุญถวายสังฆทานทุกวันพระ และวันแปดค่ำในตอนค่ำก็จะมีรายการเทศน์ให้ประชาชนฟัง หีบหนังสือธรรมทาน ก็ย้ายมาเปิดเป็นห้องสมุดประชาชนขนาดย่อม ๆ ที่นี่ และเมื่อออกหนังสือพิมพ์แล้ว ก็ใช้บ้านนี้เป็นที่ตั้งของสำนักงาน และเป็นที่ตั้งของโรงพิมพ์แล้ว ก็ใช้บ้านนี้เป็นที่ตั้งของสำนักงาน และเป็นที่ตั้งของโรงพิมพ์ด้วย

ต่อมากิจการแผนกธรรมทานนี้ทั้งหมดพร้อมกับร้านค้า ได้ย้ายมาอยู่ที่ตำบลตลาดใกล้ริมทางรถไฟตามการย้ายของที่ว่าการอำเภอ เมื่อปี 2478 ต่อมาปี 2479 นายธรรมทาสได้เปิดโรงเรียนพุทธนิคมขึ้น เป็นกิจกรรมอีกอย่างหนึ่งของคณะธรรมทาน เพื่อสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ที่มีพื้นฐานทางศาสนามั่นคง

สมณศักดิ์

- พ.ศ. 2489 ได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูอินทปัญญาจารย์
- พ.ศ. 2493 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระอรุณนันทมุนี
- พ.ศ. 2500 ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชชัชวาล
- พ.ศ. 2514 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระเทพวิสุทธิเมธี
- พ.ศ. 2530 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระธรรมโกศาจารย์